

A MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETI FENNTARTHATÓSÁGÁNAK KIHÍVÁSAI 1918-BAN

HAJDÚ ZOLTÁN – PÁLNÉ KOVÁCS ILONA

THE TERRITORIAL SUSTAINABILITY CHALLENGES
OF THE HUNGARIAN KINGDOM IN 1918

Abstract

This study discusses the sustainability of states in 1918, focusing on the example of the Austro-Hungarian Monarchy, which includes historic Hungary. The Austro-Hungarian Monarchy was based on a two-centred (Vienna and Budapest) historic political and territorial conglomerate that was formed as a result of a political and territorial compromise in 1867, and that had been criticised from its inception by most almost all of its stakeholders. Historical Hungary, in the mirror of contemporary political geographic analyses (and in reality as well) was a natural, geographic, Budapest-centred economical, transport, and settlement network unit, but it was a multinational country without ethnic unity. During the First World War, the Allied powers had already promised a significant part of the country's territory to the neighbouring states (Romania and Serbia) and to the new 'Czechoslovak nation'. Historical Hungary, after its defeat in war, essentially ceased to exist by the end of 1918 due to the divisions demanded by the victorious powers externally, and the internal 'territorial seizures' by ethnic minorities. The Paris Peace Conference, which was convened in January 1919 without the participation of the losing states, was merely concerned with formalizing the existing state of affairs into a peace treaty.

Keywords: Sustainability of states, Austro-Hungarian Monarchy, Historical Hungary, Constitutional structure, territorial collapse

Bevezetés

A fenntarthatóság fogalma, összefüggésrendszere a leggyakrabban a gazdasági fejlődéssel, növekedéssel, illetve a környezet állapotával kapcsolatban jelenik meg a tudományos gondolkodásban, a különböző publikációkban, sőt a közbeszédben is. A kategória, illetve a fogalom ennél lényegesen szélesebb körben is értelmezhető, illetve értelmezendő. A működő rendszerek léte (Hegel megfogalmazásában „levése”), valamilyen okból történő megváltozása, majd korábbi konstrukciójában (esetünkben a Magyar Királyság területi egysége) való nem léte (nem „levése”) minden tekintetben a belső és külső feltételrendszer megbomló egyensúlyának kérdését vetette és veti fel.

A magunk részéről arra teszünk kísérletet – természetesen a terjedelmi lehetőségeink korlátai között –, hogy az államok „életrajza”, működése, területi változása, megszűnése tekintetében kezdjük el értelmezni a fenntarthatóságot, alkalmazva a fenntarthatóság fogalmi ismérveit. Az állammal (kialakulásával, változásaival, megszűnésével, az államutódlással) kapcsolatos filozófiai, államföldrajzi, államtörténeti, politológiai, közjogi gondolkodásban az állam és egy adott állam fenntartásával, működésével kapcsolatos kérdések történetileg nagyon korán (lényegében a klasszikus görög filozófiában) megjelent. A későbbi korszakokban pedig szinte folyamatosan újragondoltak minden, az államokkal kapcsolatos tudományos és politikai kérdést, így azt is, hogy miért nem sikerült történetileg sok államot megőrizni, megvédeni, életben tartani stb., s miért szűntek meg azok.

A Magyar Királyság, a történelmi magyar államterület fenntarthatóságának (valójában, mint egész megszűnésének) összefüggéseit általánosabb kontextusba helyezve vizsgáljuk.

Az alapkérdés az, hogy milyen nemzetközi, külső és belső folyamatok játszottak közre abban, hogy az első világháború végére szinte minden tekintetben megrendült az Osztrák-Magyar Monarchia (a továbbiakban OMM), s benne a Magyar Királyság is, majd az I. világháborús vereség „beismerése” után lényegében hihetetlenül rövid idő alatt megszűnt a magyar állam korábbi területi egysége. Alapvetően a területi kérdésekre koncentrálnak államjogi, politológiai és államföldrajzi (politikai földrajzi) megközelítésben, de az államterületi egység megszűnése nagyon sok összetevő egyformán kedvezőtlen alakulása miatt következett be.

Az I. világháború befejezésének 100. évfordulóján, illetve az OMM és a Magyar Királyság felbomlásának évfordulóján (ez lényegében bekövetkezett 1918 őszén, a háborút lezáró békekonzferencia, az új, megcsonkított utódállami Magyarországgal aláíratott 1920. évi trianoni békediktátum nagyrészt már csak rögzítette a bekövetkezett „státuszváltozásokat”) mindenre kiterjedően újragondolási folyamat zajlik. E folyamatnak meghatározó eleme, hogy az 1920 utáni elemzések számára, már „adott, hogy az OMM felbomlott”, ennek megfelelően „tekintenek vissza”.

Az elemzésünk során érintjük az államjog és az államföldrajz (politikai földrajz) kapcsolódási pontjait. Az államjog képviselői a dualizmus időszakában szinte folyamatosan arra panaszkodtak, hogy az államterület kérdésében a földrajztudomány csak kevés „biztos” támpontot nyújt. Ez a megközelítés csak részben igaz, bár még a békeszerződés aláírása után is úgy értékelte a helyzetet Dékány István, hogy az államföldrajz még csak kialakulóban van, kategóriái még bizonytalanok (DÉKÁNY I. 1922/a,b).

Az államok, államterületek fenntarthatóságának történeti folyamatairól

A hosszú távú államtörténeti, „államváltózási” folyamatokat jobban megértjük, ha figyelmesen átlapozunk egy szakmailag jobb középiskolás történelmi atlaszt. Mindenki azonnal felfigyelhet arra, hogy az „államok színes foltjai” permanens átalakulásban voltak, államok születtek, változtak területileg, s nagyon sok állam „foltja” eltűnt a térképről. Ha kicsit több időt fordítunk a nézelődésre, akkor az is szemünkbe ötlük, hogy voltak időszakok, amikor az államok területe alapvetően átalakult, megváltozott. Egy-egy kiterjedtebb háború után sok állam tűnt el egyszerre, alakult át területileg, esetleg nagy számban születtek újak, vagy újra.

Ha csak Európára fordítjuk figyelmünket, akkor nem biztos, hogy mindenki jól eső érzéssel állapíthatja meg, hogy a kontinensünk „élen jár” az állameltűnési (megszűnési) és építési, újjáalakítási folyamatok tekintetében. Európa államtörténeti, államterületi- és államhatár-változási folyamatai történetileg sokszínűek voltak. A magyar politikai földrajz több meghatározó szereplője (TELEKI PÁL, FODOR FERENC, RÓNAI ANDRÁS), de különösen HALÁSZ ALBERT elemezte az európai államterületek és határok változásait (HAJDÚ Z. 2015). Ha számot vetünk az európai kontinensen valaha létező „államképződmények” sorával, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy rendkívül sok „eltűnt állammal” kell számolnunk, ezeket az államokat nem tudták fenntartani (*megőrizni, megvédeni*) az őket létrehozó, megteremtő politikai közösségek, társadalmi, gazdasági erők. Másrészt ez azt is jelenti, hogy Európa szinte minden kis területi darabjához több (egy-egy esetben nagyon sok) történeti és jelenleg is élő közösségnek volt, illetve van köze.

Ha az európai államok és államrendszerek kutatását leszűkítjük a modern kor időszakára, akkor e tekintetben van egy nemzetközileg elfogadott „időhatárunk” (1648), s a hozzá kapcsolódó vesztfáliai békerendszer. Az utolsó nagy európai vallásháborút (melynek keretében protestáns és katolikus keresztények irtották millió számra egymást szinte

szisztematikusan) lezáró békerendszer új szuverenitáselméletet alapozott meg, területi rendelkezései lerakták az európai államfejlődés új kiinduló pontjait.

Magyarország szélesebb környezetének (Közép- és Kelet-Európa) államfejlődési, területváltozási tendenciáit hosszú távon alapvetően érintették a „Nyugat” és a „Kelet” között folyamatosan változó erőviszonyok, kapcsolati hatásmechanizmusok. A nyugati és keleti nagy lélekszámú népek, társadalmak által létrehozott és fenntartott államképződmények (birodalmak) között Közép-Európában a kisebb lélekszámú etnikai, államalkotó közösségek szerepe volt a meghatározó. A francia forradalom után ebben a térségben is kibontakozó, majd fokozatosan megerősödő nemzeti mozgalmak, „nemzeti és állami álmotörékvések” óhatatlanul keresztezték (részben kizárták), de mindenképpen korlátozták egymás területi vágyainak megélését, beteljesülését.

Szűkebb térségünk szempontjából kiemelkedő jelentőségű, és több tekintetben tragikus kérdéskör Lengyelország háromszori felosztása (melynek során a vele szomszédos Ausztria, Oroszország, Poroszország békés együttműködésben felszámolták a független lengyel államot). A szűkebb értelemben vett Közép-Európa legnagyobb, s történetileg többször kiemelkedő szerepet játszó nemzetének „államtalanitása” intő jel lehetett a térség minden közössége számára. Az egyes államok léte nem csak önmaguktól, hanem a kontinentális, majd globális nemzetközi folyamatoktól, érdekektől, lényegében a nagyhatalmi elismerésektől függ. Ugyanakkor attól is, hogy az adott állam és politikai rendszer mennyiben képes megteremteni a területén élő különböző etnikai, kulturális közösségek békés együttélését.

A német egységtörékvések (a német etnikai állomány egy államban való egyesítésének célja) Ausztria kizárásával valósult meg, így a kisméretű egység létrejött új kényszereket jelentett Ausztria számára, melynek eredményeként létrejött az OMM (1867). Az OMM létrejötté nagyon sok külső és belső kompromisszum eredménye volt, így a különböző kompromisszum-elemek eltérő érdekek mentén, eltérő értelmezéseket és értékeléseket tettek lehetővé (BALOGH A. 1901). (Az egyik leghíresebb „jóslat a végről” az OMM létrehozásakor KOSSUTH LAJOS „Cassandra” levelében jelent meg.)

A 19. század államról való gondolkodásának egyik nagy hatású összefoglalása báró EÖTVÖS JÓZSEF hatalmas műve, melyben az „uralkodó eszmék” (ideológiák, államideológiák) „álladalomra” gyakorolt hatását elemezte. (EÖTVÖS J. 1902). A korszak minden szereplője számára világossá vált, hogy olyan gazdasági, társadalmi, ideológiai, politikai stb. változások bontakoztak ki a modernizáció keretében, melyek az államok felfogását, funkcióját, működését alapvetően érintették.

A társadalmi, ideológiai, politikai célok, érvek új módon jelentek meg (a történetileg kialakult államok értékeinek megfogalmazása, modernizálhatóságának elfogadása, illetve elutasítása, avagy megszüntetésének kényszere, a „külsők” által megfogalmazott igénye). Új nemzetállami koncepciók születtek, erősödtek fel, etnikai-államegységi célok, hatalmi törékvések jelentek meg (német, olasz egység).

Közép- és Kelet-Európa soknemzetiségű birodalmi (OMM, Orosz Birodalom, Török Birodalom) az 1900-as évek elejétől olyan nemzetközi (nyugati) és belső kihívások elé kerültek, melyekre sem a történelmi érték és jog, sem a földrajzi sajátosság, esetleg egység, sem pedig a „regionális civilizációs hasznosság” bázisán már nem tudtak eredményesen a szükségességükre, történelmi legitimitációjukra hivatkozni (LINDER, W. 2010).

Történetileg elsődlegesen a háborúk, illetve az azok eredményeit, alapvetően a győztesek érdekeinek megfelelően, rögzítő nemzetközi békeszerződésekben formálták az európai államokat, államterületeket. A 20. század első két évtizedében „tovább vitték ezt a rossz tradíciót”. Lényegében az I. balkáni háború (1912) már az I. világháború előjátékának tekinthető, hiszen a Török Birodalommal szemben megszervezett „kisállami

koalíció” (többféle nagyhatalmi háttérrel) fényes győzelmet aratott, s ebben szerepet játszottak a birodalom területén élő nemzetiségek belső megmozdulásai is. A II. balkáni háború (1913) a győztesek a korábbi győztes-társ, Bulgária elleni háborújaként már önálló kisállami imperialista célokat hordozott.

Az OMM politikai, külpolitikai és katonai vezetése érzékelte a balkáni háborúk hatásait (a Török Birodalom lényegében kiszorult Európából), a Monarchiára leselkedő veszélyt, de érthetetlen magabiztossággal viszonyult a folyamatokhoz. Magyarországon sokkal inkább tudatosodott a politikai és gazdasági elitben, hogy a megerősödött, győztes, sikerei bázisán új területi célokat kitűző „szomszédság” (Románia, Szerbia) nem csak potenciális, de tényleges veszélyt is hordozhat.

A térség kis nemzeti államai (románok, szerbek) a korábbiakhoz képest „nagyállami” terveket dolgoztak ki, imperialistának is nevezhető hatalmi törekvéseket formáltak. Mindkét állam ama törekvése, hogy egy államban egyesítse saját etnikai állományát (a német és az olasz egység mintájára) elsősorban az OMM ellen, s főként a Magyar Királyság területi egységének felszámolására irányult. A különböző eredetű, eltérő társadalmi környezetben (pap, jegyző, katona, politikus stb.) megfogalmazott területi igények (OLAY F. 1932) veszélyesek voltak megjelenésükkor is, de utólag értékelve átfogó térségi politikai küzdelmet mutatnak.

Az OMM külső anyaállammal nem rendelkező nemzetei (csehek, szlovákok, lengyelek) szintén dédelgettek államalapítási, állam-újraalapítási terveket, s e tekintetben különösen a cseh törekvések voltak veszélyesek az OMM számára (GULYÁS L. 2012). A „cseh kérdés” elsősorban Ausztriát, a „csehszlovák ideológia” az egész OMM-et érintette (FODOR F. 1918).

Egészében véve a soknemzetiségű OMM és benne a Magyar Királyság az I. világháborút megelőző közvetlen időszakban olyan belső (nemzeti, nemzetiségi) és külső „beavatkozó”, (területcsonkító) szomszédsági és nagyhatalmi kihívásokkal nézett szembe, melyeket békés körülmények között még úgy-ahogy tudott „menedzselni”, de amelyek a világháborús nehézségek időszakában elmélyültek, majd a vereség pillanatában szinte robbantak.

A világháború nem csak az OMM területén hozott etnikai, nyelvi, hatalmi konfliktusokat, hanem Európa más térségeiben is. Csak utalni szeretnénk a Brit-szigetek belső küzdelmeire. 1916-ban az írek ismét felkeltek államiségük megteremtése (újraalakítása) érdekében. A fegyveres felkelést Anglia leverte, de elindult a két közösség közötti „államalku” folyamata, melynek keretében létrejött a független Írország. 1917 februárja után megroppant az Orosz Birodalom is, majd nyugati periferiáján fokozatosan új államok sora született.

A nemzetállami törekvések szinte európai léptékben bontakoztak ki, s kaptak különböző erők részéről támogatást. E tekintetben úgy fogalmazhatunk, hogy az OMM és a Magyar Királyság léte megkérdőjeleződött a „korszellem” gyors terjedése keretében.

Az OMM bonyolult államjogi és területi struktúrája

Az 1867. évi XII. törvénnyel („a magyar korona országai és az Ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról”) létrehozott OMM nagyon sokfajta (részben egymással nem kompatibilis elemek) kompromisszumaként határozható meg. Már a törvény címe egyértelműen kinyilvánítja, hogy az alapkérdés az új hatalmi és területi konstrukció közjogi rendezése, az államjogi konstrukció működőképességének kialakítása, hosszú távú fenntartása.

Az 1867. évi kiegyezési törvény az OMM területi alapstruktúráját lényegében a történelmi jogfolytonosság alapján szemlélte mind az Osztrák Császárság, mind pedig Ma-

gyarország tekintetében, tételesen megfogalmazva, hogy a Pragmatica Sanctio (1723) bázisán gondolkodik. (Tehát szó sem lehetett Ferenc József személye miatt arról, hogy valamilyen módon az 1848. évi áprilisi törvények adják a nyilvánított történeti kiinduló alapot az új konstrukcióhoz.)

A törvény szövegében több történeti-közjogi, területi tartalommal bíró kategória szerepel: Magyarország, a „magyar korona országai”, Magyarország és társországai, de tételesen nem jelenik meg benne a „Magyar Királyság”. A történeti-területi „örökség” problematikus jellege nem számíthatott újnak: FÉNYES ELEK (jogász, statisztikus, geográfus) már 1847-ben felhívta a figyelmet arra, hogy az ország történeti, közjogi, földrajzi-területi szemlélete nem minden tekintetben rendezett, Magyarország négyféle (legszűkebb, szűk, tágas, legtágasabb) értelemben használtatik (FÉNYES E. 1847), s a különböző kategóriák eltérő területi tartalommal bírnak.

A kiegyezés előmunkálataiban nagy szerepet vállaló Deák Ferenc nem csak a közjogot illetően volt tisztában a törvény szövegében megjelenő kategóriák jelentésével, de azzal is, hogy a *politikai cél érvényesítése meghatározó szerepet* élvez (DEÁK F. 1865).

A későbbiekben a dualizmus korabeli magyar közjogi irodalom az ország területi struktúrájának elemzésekor aprólékosan részletezte az ország korábbi közjogi-területi egységeinek fejlődését, történetileg változó területi tartalmát (BEKSICS G. é. n., CONCA GY. 1895, FERDINÁNDY G. 1902). A két világháború között a Magyar Statisztikai Szemlében átfogó térképsorozatban mutatták be a közjogi „alkatrészek” és a törvényhatóságok hosszú távú területi változásait (EDELÉNYI SZABÓ D. 1928).

Már 1871-ben felvetődött a kialakított dualista struktúra részbeni megkérdőjelezése méghozzá az osztrák–cseh viszony átalakításának függvényében (SOMOGYI É. 2010). A csehek területi autonómiát követeltek, amivel lényegében közjogilag is az Ausztriában elfoglalt pozíciójukat akarták „szentesíteni”. Ebbe s a kérdéskörbe magyar szereplők is „beavatkoztak”. Végül is megoldódott a helyzet élesebb konfliktus nélkül, de a vita jelezte, hogy törekény a dualista közjogi konstrukció, amelyben formális és informális elemek egyaránt jelen vannak. A föderalizmus kérdése 1871-től szinte folyamatosan „kísértett” az OMM-en belül. Ausztria és Magyarország alapvetően eltérően ítélte meg az OMM föderális átalakításának kérdéseit. Magyarországon általában nem támogatták már az osztrák részek föderalizálását sem, a magyar területekre vonatkozóan egyenesen kizárták annak lehetőségét.

A magyar politikai elit a korszak egészében ragaszkodott a kiegyezéskor megszerzett hatalmi és területi pozíciók fenntartásához, mindvégig elutasította a Monarchia esetleges trialista átszervezésének – időnként akár az uralkodó ház környezetéből is támogatott – lehetőségét.

Amikor az új államalakulat területi és közjogi modelljét formálták, kétségtelenül elvileg rendelkezésre állt a föderalista modell, de ha közelebbről vesszük szemügyre a föderalizmus filozófiáját, akkor kiderül, hogy ez a lehetőség inkább elvi, mint reális volt. A kiegyezés alapvető funkciója alapvetően az osztrák–magyar konfliktus megoldása volt, kisebb figyelem irányult a soknemzetiségű államalakulat fenntarthatóságára. A dualizmus államalakulata nem alulról építkezett, s a kormányzás centralizált, dinasztikus jellege, az intoleráns, vagy legalább is konszenzusra kevésbé képes politikai kultúra is alapvetően különbözik az eredeti föderalizmus felfogástól.

Éppen ebben az időszakban (1874-ben) fogadták el Svájc sokak által mintának tartott föderalista alkotmányát, amelynek legfontosabb sajátossága volt, hogy a kantonok alkották a szövetséget, az alkotmány név szerint fel is sorolta a szövetező kantonokat, a szövetség funkciói csak a legfontosabb közös funkciókra korlátozódtak, garantálva a biztonságot és harmonikus fejlődést a kantonok számára. A svájci és amerikai föderalizmus logikája

abban közös, hogy mindkét alkotmány korlátozza a szövetségi szint hatalmának terjeszkedését (LINDER, W. 2010). Svájc nem pusztán államszerkezete okán, hanem pragmatikus és toleráns, konszenzusos demokrácia modellje okán vált sikeressé, amelyik nem a multinacionális, hanem a multikulturalizmus logikájára építkezik, ahol talán a legbiztosabban érvényesül a jóval később divatosá váló szubszidiaritás elve (CHURCH, C. – DARDANELLI, P. 2005). Nem véletlen az sem, hogy a föderalizmus és a decentralizáció, a helyi önkormányzatok szerepe is szorosan összekapcsolódik. A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a föderatív államszerkezet, a konszenzusos demokrácia ugyanis az ideális kormányzási, politikai környezet a decentralizáció számára (PÁLNÉ KOVÁCS I., 2014). A magyar állam területi közigazgatása a kiegyezést megelőzően is jellemzően centralizált jegyeket mutatott, és ugyan voltak időszakok, amikor képes volt az aszimmetrikus közigazgatási modell segítségével kezelni helyi, történelmi, etnikai sajátosságokat, mégis éppen a kiegyezést követő területi közigazgatási törvénykezés során homogenizálta az államterületet.

A dualista korszak magyar közjoga, annak legjelentősebb képviselői nem jutottak közmegegyezésre a tekintetben, hogy fogalmilag és jogilag, hogyan lehet értelmezni az OMM-et, illetve az osztrák-magyar államkapcsolatokat. (Ennek jelentős részben az volt az oka, hogy az egész konstrukció egyedi volt a korszakban, s hordozott belső ellentmondásokat, eleve nehéz volt besorolni a nemzetközileg kialakult alkotmányjogi kategóriákba). Az eltérő értelmezések között a leggyakrabban megjelent: a perszonálunió, a konföderáció, a föderáció, de a reálunió is.

Az osztrák-magyar kiegyezés – a korábbi Habsburg politikai és hatalmi célokra megfelelően – területileg széttagolt állapotban találta a Magyar Királyságot (*l. ábra*). Részben ez az oka annak, hogy a törvény több tekintetben „óvatosan kezelt területi kategóriákat”. Az osztrák-magyar kiegyezési törvényben tételelesen nem jelenik meg Dalmácia kérdésköre, de a magyar politikusok jó része beleértette a „Magyarország és társországai” közjogi és területi kategóriába. A magyar állam szakszervei (Statisztikai Hivatal) teljesen egyértelműen a kiegyezési törvény így értelmezett szövegéből indultak ki. A „Magyar Statisztikai Évkönyv” még 1874-ben is az ország részeként kezelte Dalmáciát, területi, népességi, közigazgatási adatait megjelenítette az országos összegző adatok között. Dalmácia területi, népességi stb. adatai így bekerültek az ország „statisztikai önképébe”. Dalmácia átadására nem került sor osztrák részről, a területet mindvégig Ausztria részeként kezelték, igazgatták, így rövid időn belül „kikapott” a magyar statisztikai területi szemléletből (BALLAGI K. – KIRÁLY P. 1878). Dalmácia „visszacsatolásának ügye” folyamatosan, különböző intenzitással jelen volt a magyar politikai, valamint tudományos (közjogi, földrajzi) törekvésekben. Különösen Havass Rezső, a magyar politikai földrajz egyik jelentős korabeli személyisége tartotta felszínen a dualizmus egész időszakában a politikai és tudományos gondolkodás napirendjén (HAVASS R. 1889).

Sokkal élesebb kérdéseket vetett fel a két ország között Bosznia problematikája már az okkupáció (1878) időszakában is, majd különösen 1908, az annexió után. Mindkét fél maga részeként akarta látni, de folyamatos viták után sem tudtak megállapodni hovatartozásáról, így egyik félhez sem került, hanem mindvégig a közös pénzügyminiszter igazgatása alatt állt.

Bosznia rendkívül bonyolult közjogi és politikai helyzete ma is izgatja a közjoggal, nemzetközi joggal foglalkozó fiatal kutatókat is (SZABÓ SZ. 2008). A mai nemzetközi jogi megközelítésbe „befér” az is, hogy 1878-ban nem nemzetközi jogilag legitimált okkupáció történt (amit a kortárs politikusok, jogászok annak tartottak), s 1908-ban pedig nem jött létre fogalmilag annexió, amit a kortársak szintén annak gondoltak, s úgy kezeltek. Egészében véve Bosznia nem egyszerűen Ausztria és Magyarország kondominiuma, hanem „koimpériuma” volt.

A világháború alatt sajátos módon kiéleződött a két fél versenye Boszniáért (KÓSZEGI M. 2018). Ennek az lett az egyik lényegi következménye, hogy mind az osztrák, mind pedig a magyar kormány, illetve törvényhozás kedvezni kívánt az iszlám vallásnak, illetve híveinek. Mind Ausztriában, mind pedig Magyarországon hivatalosan elismert vallássá vált az iszlám (HAJDÚ Z. 2017).

1. ábra Az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság belső közigazgatási területei, 1918

Jelmagyarázat: 1 – Az OMM külső határai; 2 – A Magyar Királyság és az Osztrák Császárság belső határai; 3 – Bosznia külső határa; 4 – Az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság belső közigazgatási határai; 5 – Bosznia és Hercegovina területe

Forrás: HAJDÚ Z. (szerkesztése)

Figure 1 Constitutional territorial division of the Austro-Hungarian Empire and the Hungarian Kingdom 1918

Legend: 1 – External borders of Austro-Hungarian Monarchy; 2 – Inner border between the Austrian Empire and the Hungarian Kingdom; 3 – External borders of Bosnia-Herzegovina; 4 – Inner borders of Austro-Hungarian Empire and the Hungarian Kingdom; 5 – Territory of Bosnia-Herzegovina

Source: Edited by HAJDÚ, Z.

Nem csak az OMM két országa között volt területi konfliktus (de legalább másként értelmezés), hanem a Magyar Királyság területén belül is. Az 1868. évi XXX. tc. a magyar-horvát kiegyezésről Horvát-, Szlavin- Dalmátországról beszél (a magyar-osztrák kiegyezési törvény magyar értelmezése alapján), a szimbolika is ezt hordozta. A magyar-horvát kiegyezés 65. §-a megfogalmazta, hogy Magyarország elismeri Horvát-Szlavonországok területi épségét, s kiegészítését (elsősorban Dalmáciával) támogatja. A visszacsatolás tekintetében „Dalmácia is meghallgatandó”.

A törvény 66. §-a tételesen felsorolta azokat a megyéket, határhozredek, melyeket a társországok részeként ismertek el. Ennek révén a „közös új alaptörvény” – Fiumét leszámítva – lezárta a korábbi területi vitákat is. Fiume „separatum sacrae regni coronae adnexum corpus” lett, annak minden, a magyar-horvát kétoldalú kapcsolatokat terhelő

helyzetével. A dualizmus egész időszakában, különösen 1910 után éles viták tárgyává vált a magyar és a horvát politikai elitek között.

Az OMM és a korabeli magyar földrajztudomány

A magyar földrajztudomány művelői nem nagy szimpátiával tekintettek az OMM-re sem fennállása időszakában (a Földrajzi Közleményekben nem sok Monarchia térkép és elemzés jelent meg a dualizmus időszakában), sem pedig felbomlása után. A Monarchia inkább negatív színben tűnt fel a magyar földrajzi elemzésekben, főként a magyar államiság és gyorsabb fejlődés korlátjaként szerepelt.

A modern, korszerű, tudományos magyar geográfia létrehozása az MTA határozatának megfelelően kezdődött meg az 1860-as évek elején. A modern földleírás kézikönyveinek elkészítéséről döntvén az MTA úgy határozott, hogy az egyetemes földleírás köteteit „a magyar birodalom természettani földirata, mint legeslegégetőbb szükség előzze meg”. Az MTA HUNFALVY JÁNOS levelező tagot bízta meg „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása” c. mű elkészítésével, s melynek elkészülte után az akadémiai bíráló bizottság úgy foglalt állást, hogy: „hazánk természettudományi leírása a földirati tudomány jelen színvonalára van emelve” (SZALAY L. Előszó. In: HUNFALVY J. 1863, pp. III. – IV).

A mű címének meghatározása az MTA részéről „üzenet volt”: Magyarország nem egyszerűen ország, hanem „birodalom”. Így ha az Osztrák Birodalommal valamilyen tárgyalások, egyezkedések kezdődnek, akkor az két birodalom közötti tárgyalás lesz.

Hunfalvy – a korábbi kutatások eredményeit tudománytörténeti elemzésben teljes körűen áttekintve – a magyar birodalom (több helyen Magyar Birodalom, Magyarbirodalom)” természeti viszonyainak (nem egyszerűen természeti földrajzi viszonyainak) leírásakor szembekerült azzal az alapkérdéssel, hogy hol helyezkedik el, s mekkora a Magyar Birodalom, hol húzódnak földrajzi és közjogi határait.

Hunfalvy a Magyar Birodalom természeti viszonyaiban minden tekintetben egy gazdag, nagyra hivatott természetes államtérként írta le, mely a korszakban jelentős természeti erőforrások többségével rendelkezik. A nagy, természeti földrajzi szempontból egységes, természeti erőforrásokban gazdag államtér a magyarságtudat egyik meghatározó tényezőjeként jelent meg (HAJDÚ Z. 1995).

A magyar földrajzi elemzésekben az OMM problematikája csak kiegészítő jelleggel jelent meg Magyarországhoz képest. A legtöbb elemzés megelegetett annak megállapításával, hogy a 677 000 km² területű és 57,5 millió lakosságú Monarchia térbeli egységét a történelmi Magyarország biztosítja, e nélkül nem lenne semmilyen létjogosultsága Monarchiának.

A magyar földrajztudomány elismerte, hogy az OMM egészében véve egy kompakt területet integráló államképződmény, természetföldrajzi tengelye a Duna (ezért tekintették és nevezték Dunai Monarchiának is), gazdasági tekintetben a kor szintjén rendelkezik egyfajta önálló potenciállal. A soknemzetiségű jellegből fakadó gyengeséget evidenciaként tartották számon (BRÓZIK K. 1906).

CZIRBUSZ GÉZA a századforduló Magyarországot szinte mindenre kiterjedően elemző monográfiájában (CZIRBUSZ G. 1902) a történelmi Magyarországot természeti, gazdasági, közlekedési, közigazgatási egységként mutatta be (de nem tekintette „tejjel mézzel folyó Kánaánnak”), s úgy vélte, hogy a nemzetiségi viszonyokat leszámítva az ország egységes. Ugyanakkor látta és felhívta a figyelmet a nemzetiségi kérdés valós veszélyeire.

PRINZ GYULA 1914-es Magyarország földrajza az I. világháború előtti Magyarország utolsó komplex monográfiája, bár a természeti földrajzi kép erősen túlteng a társadalmi,

gazdasági, politikai folyamatok elemzéséhez képest. Prinz egy szerves életegységként mutatta be a történeti Magyarországot (PRINZ GY. 1914).

Prinz sajátosan elemezte az Osztrák-Magyar Monarchia problematikáját: „A magyar birodalom és az osztrák birodalomnak uralkodója egy, ennél fogva e két birodalom együttesen alkotja a Magyar-Osztrák monarchiát. A monarchia két állama szövetkezett közös védelemre és az idegen államokkal szemben közös fellépésre, így földrajzi értelemben szövetséges államok. A Magyar-Osztrák monarchia az egyetlen állami szövetség, melynek államai gazdaságilag és nemzetileg különböznek” (PRINZ GY. 1914, p. 159). Prinz felvette annak lehetőségét is, hogy a Monarchia fővárosát Bécsből Budapestre helyezték át.

A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1913-ban megbízta LÓCZY LAJOST egy többnyelvű, ismeretterjesztő kiadvány elkészítésével, az Magyar Földrajzi Társaságot pedig ennek kiadásával (LÓCZY L. (szerk.) 1918). Lóczy kidolgozta a kiadvány szakmai struktúráját, megszervezte a közreműködők széles körét, biztosította a munka alapvető feltételeit, s végül 1918 januárjában megjelenhetett a kötet magyarul, s vele párhuzamosan készült a német és horvát változat, de a háborús események miatt az angol, francia és olasz kiadás elmaradt, Lóczy csak egy rövid kivonatot tudott összeállítani ezeken a nyelveken (LÓCZY L. 1920).

Lóczy közjogi alapokra helyezkedett a könyv területi tagolását illetően, a Magyar Szent Korona országait: 1) Anyaországra és Fiuméra, 2) a társországokra, s azon belül: a) tényleges társországokra Horvát- és Szlavónországot; b) Dalmácia, mint nem csatlakozott társországra, valamint 3) Bosznia és Hercegovinára tagolta. A különböző alkotó részek bemutatásakor történelmi és politikai tárgyilagosságra törekedtek, de mindenkor a magyar történeti-közjogi felfogást érvényesítették maradéktalanul.

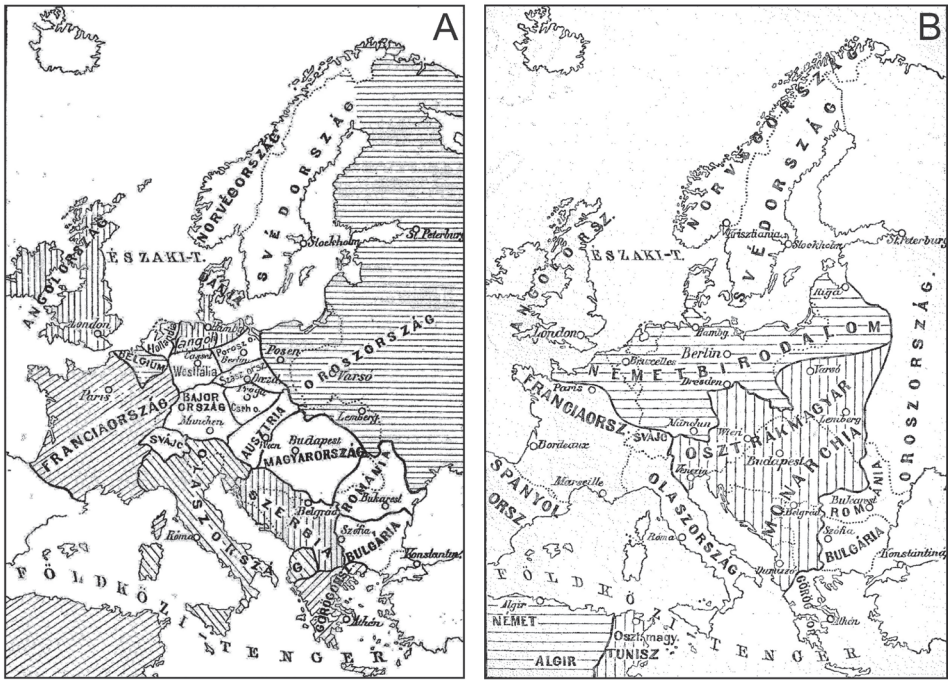
Az 1. világháború alatt a magyar publikációk egyaránt elemezték a gazdasági, a katonai és a politikai változásokat. A földrajzi publikációkban a déli határok és balkáni érdekeink az elemzések előterében álltak (KÓSZEGI M. 2017). A földrajzi kutatások nyomon követték a különböző területpolitikai lehetőségek alakulásának valószínűségét.

Az 1915-ben kiadott, 1916-ra vonatkozó Zsebatlaszban BÁTKY ZSIGMOND már megjelentette „Ellenségeink országfelosztó terveit” című térképeit, melyekben összegezte az antant-országok földrajzosi, politikusai által végiggondolt variációkat, győzelmi, illetve veszteségi szituációban (2. ábra). A magyar közvéleménynek nem lehettek kétségei afelől, hogy a vereség az OMM feldarabolásával, Magyarország tekintetében potenciálisan óriási ország-csonkítással járhat (BÁTKY et al. 1918a, 1918b).

A magyar földrajztudomány képviselői TELEKI PÁL kezdeményezésére előbb kezdték meg a háború utáni békeszerződésre való felkészülést, mint az országos politika (MFT szózata, TELEKI P. 1919, FODOR F. 1919). 1918 októberétől tervszerű munkálatok folytak, néha nehéz körülmények között. Elsődleges célkitűzés az ország területi integritásának védelme volt, minden elkészült anyag ezt szolgálta (HAJDÚ Z. 2000). Mivel a vesztes országokat nem hívták meg az 1919. január 18.-án összeülő párizsi békekonferenciára, minden közreműködő számára világos volt, hogy valójában az „erkölcsi igazság érdekében dolgoznak”, nem lesz közvetlen hatása az elkészült hatalmas anyagnak.

A területi fenntarthatatlanság kialakulása az OMM esetében a világháború utolsó szakaszában és a vereség felismerésekor

Ha 1914-ben volt ország, melynek nem lett volna szabad háborút üzennie senkinek (vállalva ezzel a sarajevói trónörökös-gyilkosság megsértett áldozati szerepéből a világháború kirobbantójának bélyegét), sőt nem lett volna szabad semmilyen módon bekapcsolódnia egy európai, majd globális háborúba, akkor az az OMM volt. A korabeli nagyhatalmak

2. ábra A világháborús vereség vagy győzelem potenciális következményei az ellenség szemével.

Forrás: BÁTKY Zs. (szerk.) 1915: Zsebatlasz az 1916. évre. Budapest.

Figure 2 Potential consequences of victory or lose the War A. Political map of Europe in the case of victory of the Allies

B. Political map of Europe in the case of victory of Central Powers

Source: BÁTKY Zs. (ed.) 1915: Pocket map for the year of 1916. Budapest

között az OMM volt a leginkább sérülékeny, mégpedig a bonyolult, a kihívásokra lassan reagáló államjogi konstrukciója, belső területi problémái, s különösen sajátosan sok nemzetiségi jellege miatt. Az OMM kiegyezés során kialakult államszerkezete, ha arra képes is volt, hogy az osztrák-magyar politikai elit között kompromisszumot hozzon létre, hosszú távon nem volt képes a nagyon sokfajta térbeli mintázatot öltő érdekközösség, nemzeti kisebbség hosszú távú békés együttműködését biztosítani.

Ha tételesen meg kívánjuk fogalmazni az OMM felbomláshoz vezető folyamatokat – feltehetően több tekintetben leegyszerűsítve – akkor a következőket kell kiemelniük:

Az OMM nemzetközi szövetségi rendszere (Központi Hatalmak) a háború kirobbanásakor két tekintetben is bonyolult, ellentmondásos volt: 1) Németország volt a szövetség meghatározó ereje, Németországnak voltak világpolitikai, világhatalmi ambíciói, a Monarchiának nem. Németország volt valójában a Brit, az Orosz és a Francia Birodalom kihívója. Az OMM a háború alatt fokozatosan Németország alá rendelődt, lényegében kiszolgálójává vált, így elveszítette önálló hatalmi pozícióját és külpolitikai kezdeményező képességét. 2) Olaszország, valamint Románia „számító, sőt sunyi” szövetséges volt, nem rejtetten területi követeléseik voltak a békekorszakban is Ausztriával, illetve Magyarországgal szemben. A háború alatt mindkét „szövetséges” – az antant területi igényei fejében – az OMM-mel szemben lépett hadba.

Az USA hadba lépése után a Központi Hatalmak lényegében az egész világ erőforrásait mozgósítani képes szövetségi rendszerrel álltak szemben, semmi esélyük sem volt a győzelemre. Wilson amerikai elnök békekezdeményezései olyan értékrendet jelení-

tettek meg, hogy sem Németországnak, sem pedig az OMM-nek nem lehettek illúziói a jövőt illetően. A szövetség legsajátosabb történeti meghatározottságát az zárta, hogy a berlini forradalom elsöpörte II. Vilmos császárt és háborúpárti kormányát, s hamarabb kiáltották ki a köztársaságot (1918. november 9.) mint Ausztriában, vagy Magyarországon. A háborús szövetség meghatározó hatalma politikailag hamarabb omlott össze, mint a „társutas” OMM.

Az OMM uralkodó háza önmagában véve is kockázathordozó volt: a korábban kijelölt trónörökös öngyilkossága, majd az új, uralkodásra felkészített trónörökös meggyilkolása, a háború kirobbantásakor FERENC JÓZSEF (nem mellékesen egy korábbi korszak képviselője) meglehetősen idős volt, s a háború közben (1916) elhunyt. I. (IV.) Károly nem volt felkészítve az uralkodásra, bár emberségét, tisztességét nem kérdőjelezték meg, még az ellenség soraiból sem.

Az államjogi konstrukció korábban is meglévő ellentmondásai kiéleződtek, egyre nehezebben működött a „közös minisztertanács”, súlyos belső gondok jelentkeztek mindkét országon belül.

A háború sikeres megvívásához szükséges hadsereg modernizációja a többi nagyhatalomhoz képest megkésett volt, vezetése nem állt a helyzet magaslatán már a Szerbia ellen megindított támadás során sem. Az OMM hadserege német támogatás nélkül nem volt képes átütő sikerek elérésére egyetlen fronton sem.

A központi „csúcsbürokrácia” a háború második felére „szétrázódott” (részben a német érdekek kiszolgálójává vált, mint Czernin külügyminiszter, aki a saját császárával is szembeállt a németek érdekében, részben pedig már megindult az „előrettekintés” a háború utáni időszakra vonatkozóan).

A Románia legyőzése és megszállása után megkötött ideiglenes, majd végleges bukaresti békeszerződésben imperialista hódítóként jelent meg az OMM, alapjában véve kis területeket csatolt el, de tette mindezt a „győztes jogán”, csak a „nekem kell” egyoldalú megközelítést érvényesítette.

A háború kirobbantásakor még létező (a csehek „hallgatása” miatt korántsem általános) belső háború-párti társadalmi egység a háború második felére megszűnt. A nemzetiségek elképzelési és szerveződési 1917-től már az OMM felbomlására, felbomlasztására irányultak.

Az OMM mindkét uralkodó politikai elitjének egyértelművé vált az államválság, ugyanakkor az abból kivezető utat másképpen képzelték el. Az uralkodó föderalizálni kívánta Ausztriát, s a választójog radikális kiterjesztését fontolgatta. A magyar miniszterelnök TISZA ISTVÁN mindkét törekvésnek ellenállt, nagyon élesen elutasította a választójog kibővítését. Az uralkodó lényegében e miatt mondatta le 1917. május 22-én.

A katonai vereségek, a politikai államválság miatt 1918. november 13-án az „államügyek intézésétől visszavonuló”, viszont lemondását tételesen be nem jelentő uralkodó döntése nem oldotta meg, hanem végletesen és végzetesen új irányba terelte a folyamatokat. Másképp fogalmazva az uralkodó visszavonult, Ausztria pedig fokozatosan „kilépett” az OMM-ből.

A Magyar Királyság területi széthullási folyamatai

Ha az OMM háborús szerepét, teljesítményét, majd általános válságát és felbomlásának folyamatát magyar szemzőgből és a Magyar Királyságra gyakorolt hatások szempontjából nézzük, akkor a következőket kell kiemelni:

1914. július 19-én a hadüzenet előtti utolsó közös minisztertanácson TISZA ISTVÁN magyar miniszterelnök ellenezte leginkább és egyértelműen a hadüzenetet, nem hábo-

rús elégtételt, hanem inkább diplomáciai fellépést javasolt. Külföldön mégis Ő, illetve Magyarország került leginkább a háborús uszítók kategóriájába.

Magyarországnak semmilyen érdeke nem fűződött a háborúhoz, TISZA ISTVÁN világosan látta, hogy a győzelem sem jó Magyarországnak, nemhogy a végveszéllyel fenyegető vereség. Tisza inkább vállalta a negatív szerepet, semmint nyilvánosan ellenállt volna a hadüzenetnek.

A háború során Magyarország területe több vonatkozásban védtelenné vált. A magyarországi sorállomány jelentős része az olasz, illetve az orosz frontokon került bevetésre, Erdély esetében ezért kerülhetett sor 1916-ban a román betörésre, annak minden tragikus következményével együtt.

Magyarország területén egészében véve csak kisebb anyagi károkat okozott a háború, a hadsereg, illetve az ország ellátása (egy agrár, részben -ipari országban az élelmiszerellátás alacsony szinten volt csak biztosítható) mégis kritikussá vált a háború utolsó időszakára.

Az ország férfi lakossága hatalmas vérveszteségeket szenvedett a háború folyamán, nem volt lényegében olyan család, mely ne érezte, szenvedte volna el saját veszteségeit. A társadalom jelentős része, a települések szinte kivétel nélkül megrendültek a veszteségek hatására.

Az ország nemzetiségi lakossága egyre inkább „kitekintett” az országból, az anyaországokkal egyesülve látta boldogulásának szélesebb lehetőségeit. Ez azt jelentette, hogy az országlakosok mintegy fele érdektelenné, sőt ellenérdekeltté vált a Magyar Királyság területi fenntartásában.

TISZA ISTVÁN „egyszerű képviselőként” jelentette be a képviselőházban a háború elvesztését (1918. október 17.), de bejelentése óriási riadalmat váltott ki, szinte minden képviselő rádöbbsent, hogy ez az OMM és a Magyar Királyság potenciális összeomlását jelenti, a kérdés csak az, hogy milyen mértékben kerül megcsonkításra az ország.

A nemzeti, nemzetiségi közösségek az ország területén belül „Nemzeti Tanácsokat” alakítottak, sorban jelentették be elszakadásukat. Nem önmagában a nemzetiségek deklarációi vezettek a területi felbomláshoz, hanem az, hogy a nemzetiségi nyilatkozatok mögött győztes anyaországok, illetve győztes nagyhatalmak és hadseregeik álltak. Nem elég kikiáltani egy új országot, annak létét az adott időszak nagyhatalmi szereplőinek elismerése legitimálja.

A „Magyar Nemzeti Tanács” is létrejött (1918. október 25.), igaz, az alapvetően az ország területi integritásának megvédése céljával, míg a nemzetiségeké inkább már a Magyarországtól történő elszakadás folyamatának a végig vitele érdekében szervezkedtek.

A padovai fegyverszüneti egyezmény (1918. november 3.) véget vetett ugyan a harcoknak, de nem rendelkezett az új államhatárokról.

Ausztriát leszámítva 1918 novemberében minden irányból (csehek, románok, szerbek) megindulnak a katonai erők a fegyverszüneti, megszállási vonalak elfoglalására, illetve azok önkényes túllépésére.

A Magyar Királyság korábbi területén mintegy fél tucat „új államot” is kikiáltanak, melyek közül csak azok élnek túl rövidebb időszakot, melyek *az érdekelt anyaállamok, vagy a győztes hatalmak oldaláról támogatást kapnak.*

A „Magyar Népköztársaság” kikiáltása (1918. november 16.) a Monarchiából való teljes elszakadást jelentette. Sem Ausztria sem pedig Magyarország nem fejtett ki érdemi erőfeszítést a Monarchia fenntartása érdekében. Mindkét alapító tag a vereség időszakában „kilépett” saját államkonstrukciójából.

A népköztársaság kikiáltása a tekintetben volt elhibázott, hogy nem csak a Monarchiával jelentett szakítást, de az ország új (a történelmi elitnek részét képező) vezetése önként felszámolta a „Szent István Korona Országai” közötti történelmi és részben közjogi viszonyt. Új alapokon kellett kezelni a nemzetiségek elszakadásának kérdését. *Két köztársasággal*

(Ausztria, Csehszlovákia) és két királysággal (Szerb-Horvát-Szlovén, Románia) kellett kialakítani az egymás mellett élés valamiféle rendszerét.

A magyar kormány és hadsereg egyetlen frontszakaszon sem volt képes eredményesen ellenállni, így 1918 végére a szomszédos államok, az antant felhatalmazásával már lényegében kész helyzetet teremtettek, mire a békekonferencia megkezdte munkáját (a kisebb viták ellenére) lényegében minden területi kérdés eldőlt.

Összefoglalás

A világháború, majd a háborús vereség tudatosodása alapvetően megrázta az OMM-et, valamint részeként a Magyar Királyságot. A régi politikai elit nem vereségre készült, hanem sokkal inkább diadalmos területszerzésekre, minden azt tagadó és visszautasító nyilatkozatok ellenére.

Az OMM az európai nagyhatalmi egyensúly részét képezte, számítottak rá Németország egyfajta ellensúlyaként. Anglia és Franciaország szemében az egyoldalú német elkötelezettséggel, az USA szemében pedig a „nemzetiségek elnyomása” okán veszítette el létalapját. Az OMM tragikus végét nem a kezdet (a kiegyezés okozta), hanem a világháborús vereség, s a győztes nagyhatalmak által megfogalmazott „feleslegesség”.

A vereség pillanatában a Wilson USA elnök által is támogatott „Monarchia-felszámolási mozgalmak” (főként a csehszlovák, román, szerb) nem csak az etnikai állományukat egyesítő, hanem attól jóval nagyobb, s más nemzetiségű lakosságot is nagy tömegben magában foglaló „nemzetállamokat”, valójában soknemzetiségű kisállamokat hoztak létre.

A Magyar Királyság az OMM „társ-tettes” részeként vesztese lett a világháborúnak, a magyarság pedig etnikai vesztese lett az elvileg demokratikus korszaknak, a nemzetek önrendelkezési jogának. A két tényező egymást felerősítő hatásai közben esélye sem volt a magyarságnak a történelmi államterület fenntartására. A világháború, és az azt kísérő folyamatok egyértelműen megmutatták, hogy az új korszakban államterületek „fenntarthatósága” egyszerre és egyre inkább több tényező együttes függvénye. A nemzetközi egyensúly, a nemzetközi közösség problémamegoldó képessége mellett az egyes államok „belső hatékonysága”, konfliktuskezelő modellje, kohéziója elengedhetetlen egy-egy állam fennmaradásához, fenntarthatóságához egyszerre kell belső és külső legitimitáció. A föderalista logika, a decentralizáció, a konszenzusos politikai kultúra mindkét dimenzió szempontjából pozitív szerepet tölthet be.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Változás és folytonosság a magyar térképzetekben: nemzet, területiség, fejlesztés és határpolitika című NN 114468 témaszámú Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) kutatás keretében készült.

HAJDÚ ZOLTÁN
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
hajdu@rkk.hu

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs
palne@rkk.hu

IRODALOM

- A Magyar Földrajzi Társaság [MFT] szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. – Földrajzi Közlemények (1918) 46. 7–10. pp. 289–320.
- BALLAGI K. – KIRÁLY P. 1878: A Magyar Birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. évi XXXII. törvény-czikkre. Athenaeum. Budapest.
- BALOGH A. 1901: A magyar államjog alapjai. Franklin Társulat. Budapest.
- BÁTKY ZS. – KOGUTOWICZ K. – PÉCSI A. 1918/a: Nyilatkozat. – Földrajzi Közlemények, 46. 7–10. 357 p.
- BÁTKY ZS. – KOGUTOWICZ K. – PÉCSI A. 1918/b: La Hongrie. Athenaeum. Budapest.
- BÁTKY ZS. – KOGUTOWICZ K. (szerk.) 1915: Kogutowicz Zsebtasza az 1916. évrre. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadása. Budapest.
- BEKSICS G. é.n. A dualisztikus monarchia. Jókai Nyomda Rt., Budapest.
- BRÓZIK K. (szerk.) 1906: Nagy Magyar Atlasz. Lampel R. Könyvkereskedés Kiadása. Budapest.
- CHURCH, C. – DARDANELLI, P. 2005: The Dynamics of Confederalism and Federalism: Comparing Switzerland and the EU – Regional and Federal Studies 2. pp. 163–185.
- CONCA Gy. 1895: Politika I. Alkotmánytan. Eggenberger Könyvkereskedés. Budapest.
- CZIRBUSZ G. 1902: Magyarország a XX. évszáz elején. Polatsek. Temesvár.
- DEÁK F. 1865: Adalék a magyar közjoghoz. Pfeifer Ferdinánd. Pest.
- DÉKÁNY I. 1922/a: A politikai földrajz jelen állása. – Föld és Ember 2. 1. pp. 42–53.
- DÉKÁNY I. 1922/b: Kritikus fejezetek az államföldrajzban. – Föld és Ember 2. 2. pp. 114–129.
- EDELÉNYI SZABÓ D. 1928: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. – Magyar Statisztikai Szemle 6. pp. 649–714.
- FERDINÁNDY G. 1902: Magyarország közjoga. (Alkotmányjog.) Politzer Zsigmond. Budapest.
- FÉNYES E. 1847: Magyarország leírása. Beimel. Pest.
- FODOR F. 1918: A csehek területi törekvései földrajzi megvilágításban. – Magyar Figyelő május, pp. 480–488.
- FODOR F. 1919: A békeelőkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. – Földrajzi Közlemények 48. 1–10. pp. 45–47.
- GULYÁS L. 2012: Küzdelem a Kárpát-medencéért: regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon, 1690–1914. Kárpátia Stúdió, Budapest.
- HAJDÚ Z. 1995: A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajzi irodalomban 1948-ig. – Tér és Társadalom 9. 3–4. pp. 111–132.
- HAJDÚ Z. 2000: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés, 1918–1920. – Kisebbségkutatás 9. 2. pp. 224–233.
- HAJDÚ Z. 2015: Az európai és a magyar politikai tér átrendeződésének történeti földrajzi összefüggései, 950–1935 (Halász Albert (1890–1945) úttörő tevékenysége. – Történeti Földrajzi Közlemények 3. 1. pp. 13–19.
- HAJDÚ Z. 2017: Hatalmi reálpolitika, avagy napi- és valláspolitikai megfontolások az iszlám vallás elismerésekor 1916-ban? In: FRISNYÁK S. – GÁL A. – KÓKAI S. (szerk.) A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza, 2. kötet. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza. pp. 151–158.
- HAVASS R. 1889: Dalmácia visszacsatolása a magyar birodalomhoz. Budapest.
- KÓSZEGI M. 2017: A hazai Balkán-kép kialakulásának gyökerei. Földrajzi Közlemények 141. 2. pp. 179–184.
- KÓSZEGI M. 2018: Az intézményes Balkán-kutatás és a „Mi Keletünk”: A nagyhatalmi gondolat átmentése Trianon után. In: LENDVAI TÍMÁR E. – BERTA E. – LEHOCZKI ZS. – PRAVETZ B. (szerk.): FUT: Földrajz–Utazás–Történelem. Martin Opitz Kiadó, Budapest. pp. 123–130.
- LINDER, W. 2010: *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies*. Third Edition. Palgrave, Macmillan, Basingstoke/New York.
- LÓCZY L. (szerk.) 1918: A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Magyar Földrajzi Társaság, Kilián Frigyes utóda Magy. Kir. Egyetemi Könyvkereskedő. Budapest.
- LÓCZY L. 1920: Jelentés „A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása” című kiadványról, a Magyar Földrajzi Társaság választmányához. – Földrajzi Közlemények 48. 1–5. pp. 18–19.
- OLAY F. 1932: Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest
- PÁLNY KOVÁCS I. 2014: Jó kormányzás és decentralizáció. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- PRINZ Gy. 1914: Magyarország földrajza. Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest.
- Pro Hungaria 1918: Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához. Pozsonyi Magyar Tudományegyetem. Eder István Könyvnyomda, Pozsony.
- SOMOGYI É. 2010: A dualizmus és a federalizmus választóvonalán 1871 októberében. – Történelmi Szemle 52 4. pp. 537–547.
- SZABÓ SZ. 2008: Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Magyarországhoz és Ausztriához az okkupáció után. – AETAS, 23. 3. pp. 184–214.
- TELEKI P. 1919: Short notes on the economical and political geography of Hungary. Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája. Kiadványok, 34. Hornyánszky ny. Budapest.